

Peter Manasse

Opnieuw tranen! Bij een kleine vondst uit het Nederlandsch Israëlitisch Jongensweeshuis Megadlé Jethomim in Amsterdam

Archief Philip Staal

'Moge tot in het einde der dagen de tranen van ieders aangezicht zullen zijn weggewist!'

Zo besloot Opperrabijn J. Vredenburg zijn wens ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van het Nederlandsch Israëlitisch jongensweeshuis *Megadlé Jethomim* (opvoeders der wezen) in Amsterdam in 1938.

Aan de hoop die hij koesterde kwam vijf jaren later abrupt een einde door het wegvoeren door de Duitse bezetter van alle pupillen.

Hier ben ik

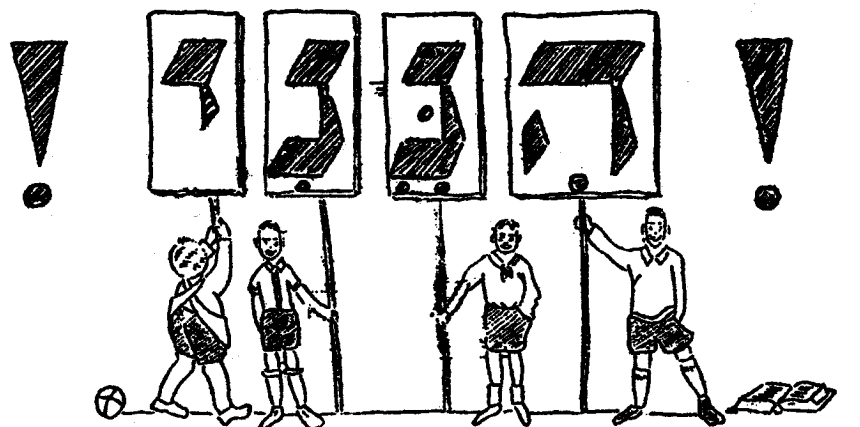
Sinds vele jaren bezit het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam een klein boekje dat in het weeshuis werd vervaardigd. Het bevat de krant van het weeshuis aan de Amstel en is getiteld: *Hineni*, dat wil zeggen *Hier ben ik*. De tekst van het krantje is door de jongens zelf geleverd en omvat de periode januari t/m augustus 1941. Het is waarschijnlijk het enige exemplaar dat er nog over is.

Uit de inhoud komt een levendig beeld van het dagelijks leven in het weeshuis in het tweede oorlogsjaar naar voren. Onbewust van het onvoorstelbaar tragische lot dat de kinderen wachtte, beschrijven zij hun wel en wee. Het bestaan van het tijdschriftje laat de herinnering aan het voormalige joodse jongensweeshuis in Amsterdam weer opleven.

Een korte historie

Op dezelfde plaats aan de Binnen-Amstel in Amsterdam, waar zich tegenwoordig het Muziektheater bevindt, stond tot 1981 het gebouw van het Nederlandsch Israëlitisch Jongensweeshuis. Velen zullen zich de rustige kade aan de overkant van het water tussen de Blauwbrug en de Bakkerstraat, zeker herinneren. De achterkant van het gebouw was in de Zwanenburgerstraat of Zwijnenburgerstraat zoals de joodse weesjongens het noemden. Deze grensde aan de markt van het Waterlooplein met z'n uitstalling op straat en het geroep van de kooplieden.

Archief Philip Staal

KRANT VAN HET NEDERLANDSCH ISRAELIETISCH JONGENSWEESHUIS AMSTERDAM ANSTEL 21

De joodse weeshuizen komen we pas vrij laat in de geschiedenis van de Amsterdamse wezenverpleging tegen. Het genootschap *Abi Jethomim* (vader van de weesjongens) dat zich bezig hield met de opvoeding van de sefardische (Portugees Israëlitische) weesjongens dateert uit 1647 en het sefardische genootschap *Mazon-ha-banoth* (voedsel voor meisjes) uit 1734. Voor de Hoogduitse joden werd het *Nederlands Israëlitisch Wees Collegie Megadlé Jethomim* in het jaar 1738 opgericht; in 1761 volgde het genootschap voor de opvoeding van de meisjes *Mangasiem Tobiem Magadlé Jethomoth*.

Een belangrijke bron tot de geschiedenis van Megadlé Jethomim is het eerste gedrukte reglement van 1781 beginnende met 43 artikelen die in 1738 zijn vastgesteld. Een privilege uit het reglement is het recht om twee maal per jaar een collecte te houden (*sol man mit biks arum gein*) tijdens het loofhutten en paasfeest. De leeftijdsgrens voor het verplegen werd vastgesteld op tenminste vijf jaren en de jongen mocht niet ouder zijn dan tien jaar. De regenten hadden bepaald dat 15-jarigen geschikt waren voor de maatschappij. Dan brak de leertijd aan voor het ambacht.

Tot het jaar 1836 werden de half-wezen van Megadlé Jethomim bij hun moeder en de volle wezen bij hun nabestaanden uitbesteed. Deze gezinsverpleging werd door de wezen en de verzorgers als buitengewoon 'natuurlijk' ervaren. Het College hield toezicht op het onderwijs, de keuze van ambacht en beroep van de kinderen en zorgde voor de benodigde fondsen.

Niet alleen voor de weeskinderen werd er goed gezorgd; in artikel 1 van de reglementen van de Hoogduitse joodse gemeente uit 1739 wordt ook van ziekenbezoek gesproken waarbij o.a. vermeld wordt: 'Aan zieken vlees of kippen of geld uit te reiken al naar gelang het nodig blijkt'. Door het toenemen van het aantal wezen en de afname van het aantal gezinnen dat voor opname van een wees in aanmerking kwam, werd door het College besloten over te gaan tot gezamenlijke plaatsing in een weeshuis, de z.g. gestichtsverpleging.

Hiertoe werd een pand aan de Zwanenburgerstraat in het Waaigat als dagverblijf ingericht. Na verloop van tijd bleek dit pand te bouwvallig om de weesjongens dagelijks op te vangen.

Gelukkig kon door een schenking van Samson de Boer op 17 januari 1836 een weeshuis enkele huizen verder in de Zwanenburgerstraat (nummer 36) in gebruik worden genomen waar de jongens dag en nacht verbleven. De eerste onderwijzer die werd aangesteld was Philip Levie Frenkel en het echtpaar Bos-Grewel werd als beheerders aangesteld. In het weeshuis was plaats voor 25 jongens. De nieuwe behuizing voorzag in een behoefte want in 1861 was

het aantal ondergebrachte kindern gestegen tot 45 zodat opnieuw moest worden uitgezien naar passende behuizing. De regenten besloten opdracht te geven tot het bouwen van een nieuw pand. De opdracht werd gegeven aan de Amsterdamse architect Cornelis Outshoorn, bouwmeester van het voormalige Paleis van de Volksvlijt en het Amstelhotel. Het gebouw aan de Amstel, nummer 21, werd in 1865 in gebruik genomen, nu was er plaats voor 53 weeskinderen. In 1910 onderging het gebouw een ingrijpende verbouwing zodat er 70 bedden geplaatst konden worden. Aan het weeshuis was een lagere school verbonden met gekwalificeerd onderwijzend personeel.

Het College van Regenten, de officiële benaming van de Bestuursleden, bestond in 1938 uit 11 leden, acht mannen en drie vrouwen, en vergaderde ten hoogste vijf maal per jaar. 'Het regentschap van het Jongensweeshuis was niet zo maar een erefunctie, maar een activiteit die bijna dagelijks hun aandacht vroeg', schrijft Henriëtte Boas in haar artikel over vader en dochter Lob in *Ha-kehilla* in februari 1986. Elke zondagochtend kwamen de bestuursleden bijeen, waarbij uitvoerig de gang van zaken in het weeshuis werd besproken.

Elk bestuurslid had voor één of meer jongens de speciale zorg op zich genomen en begeleidde hen totdat de tijd gekomen was om op eigen benen te staan. De zorg strekte zich ook uit tot het vinden van een passende betrekking, die uitzicht bood op een goede toekomst. Het kwam veel voor dat hierdoor voor het leven een blijvende band bleef bestaan. De secretaris moest altijd een rabbijn zijn. De directie van het weeshuis bestond uit een directeur die de dagelijkse leiding had, bijgestaan door een adjunct-directrice en door een adjunct-directeur. De laatste had het toezicht op de godsdienstige opvoeding van de jongens. Verder waren er nog tien docenten en verzorgers aan het weeshuis verbonden.

Onderwijs

In de reglementen van het Wees-collegie in 1738 werd bepaald dat pupillen niet alleen voor huisvesting, voedsel en kleding in aanmerking kwamen, maar ook degelijk onderwijs zouden genieten. Het onderwijs betrof zowel de godsdienstige als profane leervakken. De leertijd werd vastgesteld tot dat de jongens de Bar-Mitswa leeftijd hadden bereikt en indien het vaststond dat een leerling buitengewone kwaliteiten bezat kon de leertijd tot het vijftiende jaar verlengd worden. Pas in 1826 wordt een eigen schoollokaal gehuurd. De vakken bestonden in die tijd uit het onderwijs in de Nederlandse taal, schrij-

ven, rekenen, vervolgens onderwijs in het Hebreeuws, bijbelvertalen, joodse geschiedenins en 'reisjies chogmo' (joodse kennis). Nadat men de beschikking kreeg over een eigen gebouw in 1836 hoefden de jongens niet meer over straat om onderwijs te volgen. De jongens maakten (erg) lange dagen. Rond 1850 begon de schooldag om half tien en eindigde om acht uur 's avonds. Binnen deze tijd was er ruimte voor het middag- en avondeten. Gestimuleerd door Nederlandse wetten op het lager onderwijs werd de leerleeftijd langzamerhand uitgebreid en konden de jongens ook ambachtsonderwijs volgen. Ook werd het leerpakket uitgebreid met de vakken Franse taal, boekhouden en gymnastiek. Na 1915 kon het lesprogramma een vergelijking met de openbare of bijzondere lagere scholen ruimschoots doorstaan, zij het dat het godsdienstonderwijs nog steeds een voorname plaats innam. Inmiddels werden de weesjongens in staat gesteld ook het middelbaar en hoger onderwijs te volgen. Het gevolg was dat velen met succes hun eindexamen behaalden. Na de leertijd rond hun achttiende verjaardag verlieten de jongens gewoonlijk het weeshuis om te studeren of hun krachten aan de maatschappij te geven.

'De besturen', zo schrijft het laatste bestuurslid S. Roet in 1952, 'konden zich er op beroepen dat zij er steeds in zijn geslaagd om pupillen af te leveren, die gemiddeld op een hoger sociaal cultureel en zelfs intellectueel peil stonden dan de volkskringen waaruit zij afkomstig zijn'.

Uniform

Tot aan de Tweede Wereldoorlog droegen alle Amsterdamse weeskinderen verplichte kleding. Onder elkaar gaf de kleding de kinderen weliswaar een gevoel van gelijkheid, maar het was niet prettig als zodanig herkend te worden. Het gebruik om de kinderen op een herkenbare wijze te kleden - men volgde in het algemeen het modebeeld - dateerde uit de Middeleeuwen. Toen was het gebruikelijk dat weeskinderen zich van andere kinderen onderscheidden omdat zij in hun levensonderhoud moesten voorzien door te bedelen. De kinderen van het Burgerweeshuis in Amsterdam droegen van 1580 tot 1920 een uniform in de stadskleuren, zwart en rood. Het rechtergedeelte was rood en het linker zwart. Bovendien droegen de meisjes een koket wit mutsje. De protestantse diaconiewezenen liepen in stemmig zwart rond en de rooms-katholieke droegen kleren van roodachtig laken of een geribde wollen stof. De Hoogduitse joodse weesmeisjes hadden een donkerblauw uniform met een witte kraag en een hoed en de Portugese joodse weesmeisjes waren in het bruin gekleed. Tot aan het begin van de oorlog liepen de jongens van Meg-

adlé Jethomim in het donker grijs. De stemmige kleding die de jongens droegen was in de loop van de tijd geregeld aangepast aan de mode van dat moment. In het reglement van 1781 was opgenomen dat elke wees op de dag van het joodse nieuwjaar een compleet stel kleren ontving. Deze bestond uit: een rok (lange jas), een kamizool of vest, een pantalon, een hoed, 1 paar kousen, twee hemden, twee dassen en zo nodig ook een pruik. Om de drie jaar kregen ze een lakense mantel. Op de dag voor het paasfeest werd nog een pantalon, 1 paar schoenen en 1 paar kousen verstrekt. De tijd waarin zij leefden in acht genomen waren de weesjongens zeker behoorlijk gekleed. Van 1835 tot 1865 zag de kleding van de kinderen er ongeveer uit als die van de volwassenen, een zwarte lange broek, een dito vest met pandjesjas en een hoge hoed. Na die tijd tot 1885 veranderde de kleding niet in kleur maar in vorm. De wezen droegen nu een lange broek met daarover een korte buis met een kleine opstaande kraag en een stoffen pet met een Davidsster als embleem! Hoewel het argument om onderscheidende kleding te dragen tegen het einde van de negentiende eeuw vrijwel op de achtergrond was geraakt, bleven de burgerlijke autoriteiten vasthouden aan de herkenbaarheid van de wezen.

Vanaf 1885 droegen de jongens van Megadlé Jethomim een donker grijs uniformjasje met een losse hoogstaande afneembare boord en een korte broek met kniekousen. Op het hoofd droegen zij een zwartglimmende lederen halfhoge pet met een leren riempje. Dit door de jongens gehate hoofddeksel werd rond 1936 door een alpinopet vervangen.

Religieus leven

Het regime in het weeshuis was gebaseerd op orde en tucht. Niet dat de verzorgers geen liefde voor de wezen zouden hebben, integendeel, het bestuur, de directie en alle medewerkers waren zeer begaan met het lot van de weesjongens. Maar strenge regels waren er niet voor niets! Over de jaren dertig van onze eeuw is het een en ander opgeschreven: Voor de jongens brak de dag aan om zes uur in de ochtend. Dan werden ze gewekt door de nachtwaker die met een stok op de rand van iedere krib sloeg. 'Vooruit opschieten'. Want om half zeven moest iedereen gewassen en aangekleed de sjoeldienst bijwonen. Dagelijks waren er drie diensten. Bij deze dagelijkse diensten gingen de jongens om beurten voor, ook bij het Thora-lezen. Alleen op Sabbath en de feestdagen was er een vaste voorzanger. Een feestelijke gebeurtenis voor elke jongen uit het weeshuis was het bereiken van de leeftijd waarop men religieus volwassen wordt en Barmitswah is. Na een toespraak van de

rabbijn, in de jaren voor de oorlog was dit lange tijd Dr. Meijer de Hond, werd de plechtige dienst afgesloten met een eenvoudige receptie voor de familieleden. Rabbijn de Hond, ook wel de rebbe van de vierde stand genoemd, had een bijzondere voorliefde voor de armen van het Amsterdame ghetto en de wezen. Wekelijks kregen de jongens twaalf tot vijftien uren godsdienstles. Sommige jongens hadden tot taak het 'Kaddisj' (het gebed voor de zielerust van de dode(n)) te zeggen voor de overleden leden en begunstigers van het weeshuis zonder zoon. De plicht hiertoe was vastgelegd in de statuten van het reglement bij de oprichting van het weeshuis in 1738. In een aanvulling van het reglement in 1891 wordt zelfs geregeld dat deze taak in alle gevallen afgestaan kan worden aan de weesjongens. Over de vraag of het binnen het jodendom wel geoorloofd was tegen geldelijke vergoeding de kaddisjplicht van zonen over te nemen werd van tijd tot tijd hevig gediscussieerd, maar tot afschaffen kwam het niet. Overigens: de jongens werden bij toerbeurt aangewezen om het gebed te zeggen. Als er een lid of donateur van het weeshuis was gestorven, dan gingen zes jongens in hun mooiste kleding vooraf aan de baar van de overledene.

Naar vrijdagavond keek iedereen uit. De oud-weesjongen Hijman Vos herinnert zich in 1966 het begin van de sjabbes in het vooroorlogse weeshuis nog goed. "Wanneer de lange gangen op vrijdag geschrobd en geboend waren, wanneer na het zingen in de sjoel de dienst was afgelopen, dan kan slechts Carry van Bruggen u het wonder van de volmaakte rust beschrijven die over deze gesloten groep van kinderen, waarin ieder zich moest aanpassen en meegroeien tot een groot gezin van ca. tachtig personen, bevrijd van de wekelijksse rompslomp, neerdaalde". De avond werd daarna gezellig doorgebracht. Alle joodse feest- en herdenkingsdagen werden uitbundig gevierd. Op de Chanoeka en Poeriem-feesten werden er meestal voor het bestuur en alle genodigden, waaronder oud-verpleegden, voordrachten gehouden en toneelstukken opgevoerd.

Particulier hulpbetoon

Terecht trots was het weeshuis op het feit dat men zonder financiële hulp van de overheid of het kerkgenootschap heeft kunnen werken. Alle middelen zijn steeds door de joodse bevolking opgebracht.

In economisch gunstige tijden waren de inkomsten zo ruim dat men een gedeelte van het geld kon reserveren voor nieuwbouw of verbeteringen van de

behuizing. Veel belangrijke legaten van vooraanstaande en bemiddelde joodse families hebben daar ook toe bijgedragen.

Verder had het weeshuis de beschikking gekregen over tien fondsen, waarvan de weesjongens konden profiteren.

Het aantal wezen die in het huis waren opgenomen bleef in de jaren tussen 1925 en 1943 vrij constant. Het varieerde van 65 tot 76. In het midden van de jaren dertig besloot men tot het opnemen van een aantal uit Duitsland gevluchte jongens. In 1941 verbleven tenminste veertien tot zestien Duitse jongens in het weeshuis.

De oorlogsjaren

In het Gemeentearchief van Amsterdam kan men het laatste notulenboek van Megadlé Jethomim raadplegen. Het bestrijkt de periode 21 april 1936 tot 17 januari 1943, de dag van de laatste bestuursvergadering en de sluiting van de weeshuisschool. In die maand werd besloten dat de kinderen voortaan onderwijs zouden krijgen op een school van de Joodse Raad. Op zich behoefde deze maatregel niet bijzonder verontrustend te zijn want de bezetter had al in augustus 1941 verordonneerd dat alle joodse leerlingen in het land per 1 september 1941 de openbare scholen en het bijzonder onderwijs moesten verlaten. Maar het besluit geeft wel inzicht in welk een moeilijke situatie het weeshuis was geraakt. In het notulenboek zelf is er nauwelijks sprake van enige oorlogsdreiging en al helemaal niet van de tijd na de Duitse inval. Het boek bevat een met kroontjespen keurig geschreven verslag van alle vergaderingen van het bestuur. Ook maakt het boek melding van de bijzonderheden van de aangenomen of vertrokken weesjongens. Natuurlijk is in die jaren tijdens de bestuursvergaderingen gesproken over de zorgwekkende situatie waarin de joodse bevolking en met name het weeshuis verkeerde. Niemand zal daar aan twifelen. Op zich is het een klein wonder dat dit notulenboek bewaard is gebleven. Het is gered en verborgen door S. Roet, lid van het bestuur tijdens de bezettingsjaren. Roet, die de oorlog overleefde, emigreerde naar Israël en nam het notulenboek in 1949 mee. Het lag niet in zijn bedoeling het boek mee te nemen, maar 'door een samenloop van omstandigheden', zoals hij schreef, kon hij niet op tijd een regeling treffen. In 1952 ontmoette hij in Tel Aviv notaris Van Hasselt uit Amsterdam die Israël bezocht. Roet was van mening dat het boek in Amsterdam hoorde en hij verzocht Van Hasselt het boek mee te nemen en te deponeren op het Gemeentearchief.

Het gedenkboek ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van het weeshuis in 1938 is de laatste publikatie over het weeshuis.

Behalve een algemene indruk over het lot van de joodse weeskinderen geven De Jong en Presser in hun boeken *De Geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* en *Ondergang* geen bijzonderheden over het wegvoeren van de Amsterdamse jongens tijdens de oorlogsjaren.

Over het Nederlands Israëlitisch Meisjesweeshuis in Amsterdam is in 1982 het indrukwekkende boek *Het brood der Doden* door Lea Appel verschenen en over de vernietiging van het joodse weeshuis te Leiden is in 1988 in het *Jaarboekje voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Leiden en Omstreken* een artikel gepubliceerd van de hand van Gerard Kerkvliet en Martin Uitvlucht. Uit een korte epiloog die Roet aan het notulenboek van het jongensweeshuis heeft toegevoegd, kunnen we wel enig zicht krijgen op hetgeen zich vanaf 10 mei 1940 in het weeshuis heeft afgespeeld.

De eerste schok voor de vrouwelijke leiding en de kinderen kwam op 22 februari 1941. Het was de zaterdag voor de Februaristaking. In de ochtenden werd de gehele jodenbuurt afgegrensd. Niemand kreeg een kans om te vluchten. Die middag volgde een razzia waarbij alle jonge joodse mannen die zich op straat bevonden werden opgepakt. Ook werden vele huizen doorzocht. Degenen die in de handen vielen van de Duitse politie werden bijgedreven op het Jonas Daniël Meijerplein, vlak achter het weeshuis, waar zij urenlang werden vernederd en mishandeld. Ook het weeshuis kreeg ongewenst bezoek van de Sicherheitsdienst. De Duitsers gaven daar te kennen dat ze op zoek waren naar jonge mannen voor werkkampen in het Oosten. Gelukkig kon de zoekactie in het weeshuis zonder resultaat blijven want er bleken geen jongens boven de achttien jaar te zijn. Eerst later kwam de leiding er achter dat de 425 joden die op straat wel opgepakt waren direkt op transport waren gesteld naar het concentratiekamp Mauthausen. Geen van hen keerde terug.

Na een nieuwe razzia op 11 juni 1941 waren de jongens van 16 jaar en ouder niet meer veilig op straat en zelfs niet in het weeshuis. Al spoedig werden de eerste oproepen voor de 'Arbeitseinsatz' in Duitsland in het weeshuis ontvangen. Eerst werden de jongens met een Duitse nationaliteit opgeroepen. Daarna was het de beurt aan de zestienjarigen en ouder. Vier jongens van 17 jaar gaven aan de oproep gevolg. Vanaf die tijd heeft men er rekening

mee gehouden dat allen dit kon overkomen. Naast de bedden stonden de gepakte rugzakken dan ook klaar. Op de veertiende juli 1942 was er weer een razzia in het centrum en het zuiden van Amsterdam. De dag daarop vertrok de eerste trein met gedeporteerde joden uit de stad.

Een paar dagen later werd er bij enige jongens roodvonk geconstateerd. Men wist dat de Duitsers als de dood voor besmettelijke ziekten waren. Het voorval werd gelijk aangegrepen om er een epidemie van te maken die met behulp van de dokter zo lang mogelijk werd gerekt. Zo trachtte men uitstel te krijgen voor het ongewisse dat hen te wachten stond.

Op 12 september 1942 schreef voorzitter S.E. Gompén aan het hoofd van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung Amsterdam*, Aus der Fünften, in een vertwijfelde poging nog iets te redden, een moedige brief waarin hij opkwam voor de belangen van de kinderen van Megadlé Jethomim. Het antwoord kennen we niet, maar het zal wel negatief zijn geweest.

Op 4 november 1942 werden door de bezetter alle nog functionerende joodse tehuizen in Nederland bestuurlijk ondergebracht onder *Joodse Vereniging voor Verpleging en Verzorging*. Deze maatregel betekende dat er veel wees- en pleegkinderen naar Amsterdam werden overgebracht.

Op 27 december 1942 hield het weeshuis als zelfstandig instituut op te bestaan. In een speciale bestuursvergadering werd dit feit door dr. Leydesdorff op last van de Duitse bezetter meegedeeld. Hij sprak de hoop uit, dat de samenwerking goed en aangenaam zou zijn.

Op 10 februari 1943 kwam het einde voor de Amsterdamse weeshuizen en ook voor Megadlé Jethomim. Volgens de aantekeningen van Roet bij het notulenboek zou deze gebeurtenis overigens op 5 maart 1943 hebben plaatsgevonden. De laatste schrijft: 'Het gebouw werd omsingeld door de Duitse politie, de nog aanwezige ouders, die voor het laatst, zij het vanaf een afstand hun kinderen wilde zien, werden door Amsterdamse agenten, die de omliggende straten hadden afgezet, teruggedrongen, en door de Amsterdamse brandweer weggespoten'. Zelfs nu nog schiet de menselijke verbeelding te kort bij het voorstellen van deze gruwelijke werkelijkheid. De directrice van het weeshuis mej. S. Hamburger, die sinds december 1933 als zodanig in functie was, de adjunct-directrice mej. E.R. Bing alsmede de oud-pupil Sam Kops, die juist kort daarvoor zijn examen als semi-arts had afgelegd gingen vrijwillig met de kinderen mee.

Een twintigtal jongens die op het moment van de inval hetzij buiten het gebouw waren, hetzij wisten te ontvluchten, ontsprongen aan de razzia. "Op twee na zijn ze later toch nog slachtoffer geworden, doordat voor hen levensmiddelenkaarten waren aangevraagd op de officiële belofte dat zij verder ongehinderd zouden worden gelaten" aldus Roet. "Achteraf bleek dit slechts een slimmigheidje te zijn geweest om achter de adressen van de kinderen te komen".

In de loop van de avond van de tiende februari komt de trein in Westerbork aan. Het blijkt dat er die dag nog vier andere kindertehuizen in Amsterdam zijn leeggehaald, waaronder het Israëlitisch meisjesweeshuis; in totaal arriveerden er 184 personen. In het kamp Westerbork bevond zich een weeshuis in een aparte barak. De verantwoording voor de kinderen berustte bij het echtpaar Jehosjua (Otto) en Hennie Birnbaum.

Ter nagedachtenis aan de deportatie van de weesjongens werd op 7 december 1989 op het plein voor het Muziektheater aan de Amstel een gedenksteen door Burgemeester Ed van Thijn onthuld, dat is ontworpen door de beeldend kunstenaar Otto Treuman in samenwerking met de auteur Cor Jongens. Het monument bestaat uit een marmeren inscriptie die in het plaatselijk is aangebracht en waarvan de contouren de plek aangeven waar eens het gebouw van het weeshuis *Megadlé Jethomim* heeft gestaan.

In de smalle marmeren band staat de tekst:

Deze woorden omlijnen de plaats waar het in 1738 elders in Amsterdam opgerichte -Joods Jongensweeshuis Megadlé Jethomim sedert 1865 zijn zegenrijk werk deed totdat in maart 1943 de Duitse bezetter het huis binnendrong en de jongens wegvoerde. Drie verzorgers bleven vrijwillig bij de bijna honderd kinderen op weg naar het vernietigingskamp Sobibor. Niemand keerde weer.
Hun nagedachtenis zij tot zegen

Lijst van namen van pupillen en personeel van het Nederlandsch Israëlitisch Jongensweeshuis Megadlé Jethomim in Amsterdam, vermeld in Hineni nummers 1-8, 1941.

Aandagt, Hartog (Harry)	19.04.1934 A'dam - 21.05.1943 Sobibor
Aardewerk, Mozes (Maxje)	01.08.1928 A'dam - 16.04.1943 Sobibor
Ahrend, Bernhard (Bernard)	28.05.1927 Frankfurt/Main - 05.03.1943 Sobibor
Ahrend, Benjamin*	06.01.1930 Frankfurt/Main - 05.03.1943 Sobibor (*niet in lijst Meg. Jeth.)
Aluin, Isaac (Ies)	23.10.1925 A'dam -30.09.1942 Auschw.
Appel, Ester (medewerkster)	22.05.1918 A'dam - 12.04.1945 Bergen-Belsen
Benjamins, Mej.	22.04.
Bing, Ella Rebekka (adj. directrice)	15.11.1906 Groningen - 05.03. 1943 Sobibor
Blitz, Appie	17.08.1923 A'dam -30.09.1942 Auschw.
Bohrer, Joseph	onderduik
Bolle, dhr. (onderwijzer)	geb. datum onbekend
Brandon, Hartog (Harry)	23.05.1933 R'dam -16.04.1943 Sobibor
Bruin, M. de (hoofd der school)	geb. datum onbekend
Buytekant, Benedictus (Benno) (ook: Buitenkant, Buijtekant)	21.05.1930 - 09.04.1943 Sobibor
Caneel, Joseph (Jopie) (Joopje)	13.07.
Cohen, Herman, Samuel (Hijman) (onderwijzer)	26.06.1913 Leiden - 11.02.1945 Kdo Ebensee
Cohen, Isaac (onderwijzer)	19.05.1917 Watergraafsmeer - 14.04.1945 Limburg
Dasberg, Jacob (Jaap)	25.04.1926 A'dam -30.09.1942 Auschw.
Elsas, Juda (verzorger)	01.07.1923 A'dam - 31.03.1944
Engelander, dhr. (onderwijzer)	
Frank, Gottlieb	21.06.
Friedler, Alex	03.07.1925 Oberhausen - 30.09.1942 Auschwitz
Gaarkeuken, David	16.04.1928 A'dam -16.04.1943 Sobibor
Gaarkeuken, Leon	13.06.1933 A'dam -05.03.1943 Sobibor

Glaser, Oskar	02.12.1923 Darmstadt - 30.04.1943 Auschwitz
Goede, Bertha de	23.01.1914 A'dam -05.03. 1943 Sobibor
Goldschmidt, Josna Kurt (Kurt)	30.06.1925 Hersfeld - 30.09.1942 Auschwitz
Gompen, Siegfried Eduard (bestuurslid)	19.12.1884 A'dam - 04.11.1944 Bergen-Belsen
Goudsmit, Samson (Sam)	31.08.1921 A'dam - 28.05.1943 Sobibor
Groen, Elias Jozeph (Epie)	16.07.1925 A'dam -30.09.1942 Auschw.
Grünebaum, Manfred Jacob	30.05.1927 Salmünster - 21.05.1943 Sobibor
Grünthal, Hermann	11.05.1925. Frankfurt/Oder - 30.09.1942 Auschwitz
Hakker, Celina	08.07.1923 A'dam -31.01.1944 Auschw.
Hamburger, Saartje (directrice)	21.06.1900 Utrecht - 05.03.1943 Sobibor
Heeres, Abraham	22.06.
Hekster, Frederik (Freddy)	23.02.1924 A'dam -30.09.1942 Auschw.
Hermanns, Alfred	30.08.
Herpen, Maurits Abram Roger (Mautje) van	20.03.1928 A'dam - 21.05.1943 Sobibor
Heyligers, Freddy (ook: Heiligers)	18.01.
Hond, mej. de	geb. datum onbekend
Jong, Loetje de	geb. datum onbekend
Jonge, Barend de	01.02.
Joosten, Elkan Lion	22.08.1932 A'dam - 21.05.1943 Sobibor
Joosten, Hans Hessel	22.08.1932 A'dam - 21.05.1943 Sobibor
Kahn, Friedrich Jokob (Fritz)	28.02.1926 Bingen-30.09.1942 Sobibor
Kaneel, Koos (ook: Caneel) (onderwijzer)	21.08.
Katz, Werner	28.02.1925 Langenholzhausen - 31.05.1945 Bergen-Belsen
Keller, mej. (oud-medewerkster)	geb. datum onbekend
Kets de Vries, Levie Jacob (Loetje)	15.04.1929 A'dam -19.11.1943 Auschw.
Kets de Vries, Marcus Maurits (Maxje)	19.09.1930 A'dam -19.11.1943 Auschw.

Konijn, Maxje (Leiden) 09.04.1930 A'dam - 02.07.1943 Sobibor
(vermoedelijk Marcus Konijn)
Kops, Sam (oud-pupil/semi-arts) geb. datum onbekend
Korper, Barend 24.01.1929 A'dam - 21.05.1943 Sobibor
Lakmaker, Louis (Loeki) 23.09.1931 A'dam - 21.05.1943 Sobibor
Lange, Arnold de geb. datum onbekend
Lange, Wolf de 17.09.1923 A'dam - 31.03.1943 Auschw.
Lindner, Chaïm (Chajiem) 21.04.
Lindner, Leo 20.06.
Linhardt, Felix (Ies) 03.04.1926 Nadworna - 04.06. 1943
Sobibor
Lob, J.M. (voorzitter van het college in 1942 in Amsterdam overleden
van Regenten)
Lomaz, Juda 09.02.1925 A'dam - 30.09.1942 Auschw.
Löwenstein, Kurt geb. datum onbekend
Machielse, Hans geb. datum onbekend.
Machielse, Henk geb. datum onbekend
Mechlowitz, David Dankfield (Danie) 25.05.1926 Hannover - 30.09.1942
Auschw.
Melkman, mw. (verzorging) geb. datum onbekend
Mendels, Arie 27.05.1929 A'dam - 05.03.1943 Sobibor
Mendels, Mozes 19.06.1870 - 04.06.1943 Sobibor
Meyer, Hans 30.12.1928 Osnabrück - 19.11.1943
Auschwitz
Nathan, Alfred 26.02.1929 Keulen-05.03.1943 Sobibor
Neustädter, Ludwig 16.08.1925 Hamburg - 30.09 1942
Auschwitz
Nol, Abram (dir./geestelijke zorg) 02.11.1919 Uitgeest - 21.05.1943
Sobibor
Parijs-Bino, Pauline 26.03.1915 Doetinchem - vermist
Pels, Nico 23.04.1923 A'dam - 31.08.1943
Midden-Europa
Peeper, Elias 10.05.1931 A'dam - 05.03.1943 Sobibor
Polak, Appie geb. datum onbekend
Polak, Joseph (Johnny) 20.01.1921 A'dam - 30.09.1942 Auschw.
Polak, Emanuel (Manie) (Maantje) 27.02.1927? A'dam - 17.09.1943 Auschw.
Polak, Sally 01.09.

Poorten, Grietje v.d. 27.05.1897 A'dam - 02.07.1943 Sobibor
Praag, mej. van 23.07.
Praag, Salomon (Sallo) van 08.06.1930 A'dam - 05-03.1943 Sobibor
Prins, Hans (Henri?) 30.01.
Prins, mej. geb. datum onbekend
Rechtschaffen, Max 21.11.1925 Homburg - 28.05.1943
Sobibor
Ritmeester, Dé (uit weeshuis vertrokken op 3.7.1941)
Ritmeester, Philip 02.05.1924 A'dam - 30.09.1942 Auschw.
Roeg, dhr. (trainer voetbalelftal) geb. datum onbekend
Rolef, Gerd (Gert) 12.07.1929 Euskirchen - 28.05.1943
Sobibor
Roos, dhr. (oude medewerker/ geb. datum onbekend
chazzan)
Rootveld, P. geb. datum onbekend
Salomons, Nathan 02.09.1926 Winschoten - 31.10.1944
Auschwitz
Scheffer, Bernard 21.10.1918 A'dam - 17.07.1942
Mauthausen
Scheffer, Jonas (Jopie) 30.01.1929 A'dam - 09.04.1943 Sobibor
Schuster, Werner Alexander 10.01.1933 A'dam - 19.11.1943 Auschw.
Schwarz, Leo 24.10.1928 A'dam - 09.04.1943 Sobibor
Segal, Abraham (Appie) 24.05.1934 A'dam - 16.04.1943 Sobibor
Segal, Isaac (Ikki) 23.01.1931 A'dam - 16.04.1943 Sobibor
Slab, Japie 15.08.
Slab, M. 12 jaar in 1941
Springer, Andries Simon (Dries) 16.03.1930 A'dam - 11.02.1944 Auschw.
(Driesje)
Taubes, Leo 25.02.
Thijn, Naatje van 14.08.1919 A'dam - 22.10.1943 Auschw.
Veerman, Jo (vermoedelijk 28.06.1922 Hilversum - 31.01.1944
Jacob Veerman) Auschwitz
Vreedenburg, Charlotta 27.04.1918 A'dam - 16.04.1943 Sobibor
(medewerker)
Vreeland, Louis (Loetje)(Loeki) 22.09.1928 A'dam - 05.03.1943 Sobibor
(Loutje)
Vreeland, Salomon (Sally) (Sallie) 14.06.1930 A'dam - 05.03.1943 Sobibor

Vries, Maxje de	geb. datum onbekend
Wagenaar, Alfred	geb. datum onbekend
Werthan, Freddy (ook: Wertheim)	geb. datum onbekend
Werthan, Theodoor (Theo)	14.06.1926 Rotenburg/Fulda - 30.09.1942 Auschwitz
Wittenburg, Victor Emanuel	01.08.1930 A'dam -02.08.1942 Auschw.

- Verslag van het financieel beheer en van de voornaamste lotgevallen van het Nedederlandsch Israelitisch Jongens-Weeshuis Megadlé Jethomim te Amsterdam over de jaren 1914-1925 en een historische schets uit oude tijden door I. Maarsen ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van het tegenwoordige gebouw. Amsterdam, 1926.

Een kleine keuze uit de literatuur:

- Gedenkboek ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van het Nederlands Israëlitisch Jongensweeshuis Megadlé Jethomim te Amsterdam. April 1738-1938 (Nisan 5498-5698). Amsterdam, 1938.
- Jong, Sam de
Het opvoeden der wezen. In: Hakehilla. Officieel orgaan van de Joodse Gemeente (N.I.H.S.), Amsterdam; jrg. 17, 1972, nr. 2, p.8.
- Notulenboek van het Nederlands Israëlitisch Jongensweeshuis Megadlé Jethomim, 21 april 1936 t/m 17 januari 1943.
Gemeente Archief Amsterdam. Inv. 1671-1747.
- Straten-Walling, H. van
Joods Jongenshuis (Megadlé Jethomiem). In: De Schakel. Gemeenschappelijk Orgaan van de Instellingen voor Maatschappelijk Hulpbetoon te Amsterdam. 22e jrg., oktober 1946, p. 185-186.
- Van 'Nederlandsch Israëlitisch Jongensweeshuis Megadlé Jethomiem' tot Joods jongenshuis. In: De Schakel. Gemeenschappelijk Orgaan van de Instellingen voor Maatschappelijk Werk te Amsterdam. 24e jrg., oktober 1948, p. 209-210.

De naoorlogse opvang van joodse weeskinderen

De joodse kinderen die het concentratiekamp overleefden of ondergedoken hadden gezeten werden in 1945, voor zover er overlevenden waren, niet zonder meer verenigd met hun ouder(s) of familie. De reden van deze maatregel was dat een aantal illegale organisaties, die zich tijdens de oorlog hadden beziggehouden met het onderbrengen van onderduikkinderen, zich nog verantwoordelijk achtten voor het lot van de kinderen. Al voor de bevrijding was er in Londen een commissie gevormd onder het voorzitterschap van dr. Gesina H.J. van der Molen die bij het onderbrengen van joodse onderduikkinderen een belangrijke rol had gespeeld. De commissie had zich tot taak gesteld een wetsontwerp voor te bereiden met betrekking tot de toekomst van de ondergebrachte joodse kinderen. De niet-joodse leden bleken evenwel een geheel andere visie te hebben dan de gedecimeerde en mond-dood gemaakte joodse overlevenden. De commissie presteerde het om voor te stellen dat 'alle joodse ouders die hun kinderen hadden laten onderduiken in de eerste aanleg bij wet uit de ouderlijke macht gezet moesten worden'. De gedachte hierachter was dat joodse kinderen voor hun eigen bestwil beter konden opgaan in de Nederlandse samenleving. Dus assimileren.

Van de 4138 'oorlogspiegelkinderen' die ondergedoken waren, konden kort na de bevrijding 2097, waaronder 1417 joodse aan hun ouders of familie worden teruggegeven. Voor de overigen begon een periode van nieuwe onzekerheid.

Ook de Nederlandse regering had zich intussen over de vraag gebogen hoe om te gaan met de problematiek. Alsof ondergedoken joodse kinderen een politiek in plaats van een maatschappelijk probleem vormden! In augustus 1945 werd er daartoe zelfs een Koninklijk Besluit gepubliceerd met het doel de kinderen die op dat ogenblik nog niet bij hun ouders of familieleden (voogden) waren teruggekeerd onder het gezag te brengen. Het resultaat hiervan was dat de *Commissie voor Oorlogspiegelkinderen* (OPK) geïnstalleerd werd die grote bevoegdheden zou krijgen, maar geen voogdijvereniging zou zijn. Na vele maanden van debatteren en geruzie bleek de conclusie van de commissie dat het uiteindelijk de rechter zou zijn die over de voogdij zijn oordeel moest uitspreken.

Soms waren de kinderen tijdens de oorlogsjaren, vaak uit veiligheidsoverwegingen, volledig geïntegreerd in het gezin van hun pleegouders. Later zou blijken dat vele kinderen vervreemd waren van hun oorspronkelijke afkomst en geloof en dat sommigen onbekommerd of onwetend een niet-joodse leer hadden aangenomen. Toch werd er in veel gevallen ten gunste van de kinderen een bevredigende oplossing bereikt. Het kwam echter ook voor dat de pleegouders de kinderen wensten te behouden terwijl er joodse familieleden waren die de opvoeding op zich wilden nemen. Na veel strijd over de plaatsing en opvoeding van een aantal joodse weeskinderen in pleeggezinnen of instellingen, besloot de regering in 1949 de OPK-commissie op te heffen. Hoewel de regeringscommissie het belang van het kind boven alles stelde, had zij, evenals de Nederlandse pers in die jaren, geen oog voor de joodse identiteit en zeker niet voor het psychische trauma dat vele kinderen later zouden oplopen. Het is daarom droevig te constateren dat de overheid in dit opzicht zo ernstig in gebreke is gebleven!

Een nieuw tehuis in Amsterdam

Na de bevrijding hebben de drie bestuursleden van het Nederlandsch Israëlitisch Jongensweeshuis Megadlé Jethomim, (zie: *Misjpoqe*, jrg. 13, [2000] nr. 1) die de oorlog overleefden, mr. B.P. Gomperts, mevrouw J.E. van der Heyden-Lob en S. Roet terstond stappen ondernomen om de activiteiten van het weeshuis voort te zetten. De voorlaatste voorzitter J.M. Lob die tientallen jaren zijn energie, werklust en kinderliefde aan 'zijn' weeshuis had gewijd, was in februari 1942 gestorven zonder het noodlottig einde van het weeshuis te hoeven meemaken. De laatste voorzitter de heer S.E. Gomperts die zich tijdens de oorlogsjaren zo had ingezet voor de kinderen kwam, zoals zo velen, om in een concentratiekamp. Na veel overleg met nieuwe bestuursleden werd besloten over te gaan tot de instelling van een nieuw opvanghuis voor jongens, geheten: *Het Joodse Jongenshuis*.

Het gebouw, Amstel 21, was na de ontruiming in 1943 in gebruik genomen door de Nederlandse Arbeidsdienst. Burgemeester Edward John Voûte had zelfs opdracht gegeven tot aankoop van het pand voor de Gemeente Amsterdam. Gelukkig voerden enkele weldenkende ambtenaren deze maatregel niet uit en werd het gebouw teruggegeven aan de oorspronkelijke eigenaar. Van het interieur van het weeshuis was niet veel meer over. Met voortvarendheid werd een sober plan (geld was er niet) tot herinrichting uit-

gevoerd. Met de gestichtsoopvoeding was inmiddels gebroken. Men achtte deze vorm van verplegen achterhaald. Het doel van het nieuwe bestuur was om aan tachtig tot honderd geredde joodse kinderen een eigen huis te geven waarin men zich prettig zou voelen met in acht neming van de joodse godsdienstige tradities. Het groepssysteem werd nu toegepast en op de verschillende slaapkamers stonden ten hoogste zes bedden. Al gauw bleek dat de grote toeloop van jongens die men verwachtte geen werkelijkheid zou worden, ook al omdat andere instellingen voor joodse kinderbescherming pupillen hadden opgenomen. (Het aantal ondergebrachte kinderen bij de Bergstichting in Laren bestond op 1 januari 1948 uit 110 kinderen waarvan 58 oorlogspleegkinderen). Degenen die wel kwamen konden zich veelal uiterst moeilijk aanpassen. Bovendien had het weeshuis een groot tekort aan geschoold personeel. Tot het moment dat zich enkele honderden joodse ontneemden aandienden, verbleven er ongeveer 25 jongens in het huis. Gelukkig was men intussen al op zoek gegaan naar een beter onderkomen. Een geschikt pand werd gevonden aan de Emmalaan 7. Na nog op een noodadres te hebben verbleven kon op zondag 12 september 1948 het huis religieus worden ingewijd. Veertien dagen daarna werd een drukbezochte receptie gehouden. Wat de inrichting betreft: elke jongen kreeg naast zijn bed eigen meubilair zoals een klerenkast, opbergruimte voor schoenen en dergelijke en een eigen schrijfbureautje. Verder was er voor de groep een ruime studeerkamer, een zit- en een eetkamer. Ook dit onderkomen werd op de duur te klein. Veel inspanningen werden door de voogdijvereniging Le-Ezrath Ha-Jeled (Het kind ter hulpe) geleverd om tot een betere behuizing te komen, hetgeen tenslotte resulteerde in een fusie met alle samenwerkende instellingen (Bergstichting, Rudelsheimstichting en Joods Jongensweeshuis) onder de nieuwe naam: *Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming*. Deze samenbundeling van krachten maakte het mogelijk dat er een nieuw joods kindertehuis gebouwd kon worden. Op 16 november 1965 werd het pand aan de Mirandalaan te Amsterdam door Koningin Juliana officieel geopend.

Waren er in 1965 nog 47 kinderen aanwezig; in 1974 was het aantal gedaald tot 20 kinderen. Het jaar daarop werd dit laatste kindertehuis van de joodse gemeenschap gesloten en verkocht. Nog zeven jaren zou onder de exploitatie van het *Sociaal-agogisch Centrum*, een niet-joodse instantie, verzorging van joodse kinderen in het huis (Ons Huis) aan de Breughelstraat plaatsvinden. In 1983 kwam men tot de conclusie dat voortzetting van het

tehuis wegens het lage aantal kinderen en de verminderende (personele) mogelijkheden, niet langer verantwoord was.

Na de bestuurlijke fusie tussen de *Stichting Joods Maatschappelijk Werk* (JMW) en de *Gefuseerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming* op 5 juli 1981, wordt het jeugdwelzijnswerk door het JMW voortgezet.

Noot:

Ten tijde van het schrijven van dit artikel verscheen: *Tsedaka. Een halve eeuw Joods Maatschappelijk werk in Nederland*, door Isaac Lipschits bij Uitgeversmaatschappij Walburg Pers in Zutphen. In dit boek wordt onder meer ingegaan op de geschiedenis van het jeugdwelzijnswerk.

